panden blijken in de praktijk dan ook een hoge mate van homogeniteit te hebben.

Qua grootte zijn de collectieve panden ook veel meer beperkt. Hoe groter de collectieven, hoe abstracter het gemeenschappelijk idee wordt. Een wat groter pand als de Frederik Hendrikschool is dan ook uit meerdere kernen van collectieven (hier: woongroepen) opgebouwd.

9.7 Samenvatting

De individuele drang naar vrijheid en het zich los willen maken van reguliere structuren zijn de meest kenmerkende karaktereigenschappen van elke vrijplaatsbewoner en gebruiker. Vanuit deze hang naar vrijheid en alternatieve leef- en werkwijze worden interessante culturele en maatschappelijke initiatieven ontplooid. Het wordt een probleem als deze hang naar vrijheid de betrokkenheid bij beheer van de vrijplaats belemmert. Het collectieve project kan dan in de problemen komen.

Het collectieve pand is ook binnen vrijplaatsen een vrij weinig voorkomende sociale vorm. Toch moet aan een aantal uitgangspunten van het collectief een bijzonder maatschappelijk belang gehecht worden. Het idee dat de arbeid die in een collectief of collectieve zaak geïnvesteerd wordt niet in de eerste plaats een renderende investering is waar direct nut aan ontleend wordt, maar vooral een ‘bijdrage’ is, impliceert een andere levenshouding. Een levenshouding waarbij onderlinge relaties niet zozeer een economisch nut vertegenwoordigen, maar op zichzelf waardevol zijn.

Uit de voorbeelden van de voorgaande drie typen panden is het duidelijk dat het spanningsveld tussen vrijheid en verantwoording gevolgen heeft voor de wijze waarop de organisatie van een pand functioneert. De drang naar vrijheid moet in de context van een vrijplaats altijd in balans blijven met de verantwoordelijkheid voor het beheer. Op het moment dat de persoonlijke vrijheid de overhand krijgt, lijkt dit moeilijk terug te draaien. Eenmaal verworven “rechten” van een individu kunnen daardoor een collectief project negatief beïnvloeden.

Filmacademie

tage Doklaan

HOOFDSTUK 10

Betrokkenheid

Niet iedereen heeft dezelfde betrokkenheid bij een vrijplaats. In de voorgaande hoofdstukken lag de nadruk vaak sterk op de bijdrage van bewoners. In dit hoofdstuk komt de rol van de gebruikers aan de orde.

10.1 Introductie

In de hoofdstukken 'Zelfbeheer' en 'Macht en Verantwoordelijkheid' is al gebleken dat de wijze van organisatie nauw samenhangt met de opzet en invulling van het pand. Zo bleken de 'bestuurspanden' overwegend uit bedrijfsruimte te bestaan. Men moet zich bedenken dat niet iedere functie in een pand dezelfde bijdrage levert aan het collectief. Er blijken belangrijke verschillen te zijn tussen de inbreng van de verschillende onderdelen. We onderscheiden in dit hoofdstuk achtereenvolgens de inbreng van bedrijven, ateliers en de functie van publieke ruimtes binnen de panden.

10.2 Algemene problematiek rond bedrijven

Qua zelfbeheer blijkt er een belangrijk verschil te bestaan tussen bewoners en bedrijven. Zodra aan de basisvoorwaarden van het 'wonen' is voldaan, is het wonen voornamelijk een sociaal gebeuren. Het zelf inrichten van de woonomgeving is dan ook voor een belangrijk deel het inrichten van de sociale omgeving. Bij zelfbeheer is immers de *manier* waarop men de eigen omgeving inricht minstens zo belangrijk als het eigenlijke inrichten en beheren zelf. Werken in zelfbeheer is dan ook voor een belangrijk deel 'sociaal investeren'.

Dit ligt geheel anders indien men er voor kiest ook de eigen '*economische basis*' in eigen hand te nemen. Ongeacht of men nu commercieel of niet-commercieel is, bedrijven hebben behoefte aan stabiliteit. Men wil in de eerste plaats met *arbeid* in de *economische* situatie investeren. Het 'sociaal investeren' komt hier dus per definitie niet op de eerste plaats. Een veel gehoorde klacht is dat de betrokkenheid van bedrijven bij het zelfbeheer beperkt is.

Een uitzondering hierop vormt de van Ostadestraat 233. Hier hebben de bedrijven onlangs het beheer van de bewoners overgenomen. Opvallend is dat het bij de van Ostadestraat 233 voornamelijk om bedrijven gaat die op collectieve basis werken. Bedrijven dus, waar een sociaal element onderdeel is van de uitgangspunten.

In het Veem wordt gemeld dat vooral goeddraaiende bedrijven het bij het zelf-

beheer laten afweten. In de startfase hebben bedrijven er eerder baat bij om in een vrijplaats met gedeelde voorzieningen te zitten. In de startfase is er immers vaak een gebrek aan geld en is tijd een minder schaars goed, zodat het voordelig is om in het zelfbeheer mee te draaien. Hoe florerender het bedrijf, hoe geringer het nut is dat men aan de vrijplaats ontleent.

Waarschijnlijk kan gesteld worden dat des te kapitaalintensiever het bedrijf, des te behoudender men is. De flexibiliteit is het geringst bij bedrijven met dure en zware apparatuur zoals een drukkerij, en is relatief groot bij een meubelmaker of een theatergroep die vooral ruimte nodig hebben. Blijkbaar is de instelling die een bedrijf heeft in zekere zin verbonden met de bedragen die er in omgaan. In de Binnenpret bleek het moeilijk om een groep mensen te vinden die én binnen het niet-commerciële profiel van het pand past en in bovendien ook in staat is de gewenste overname- en opstartkosten op te brengen. 'Wie geld heeft denkt in geld' was de conclusie. Geld heeft blijkbaar haar eigen dynamiek: meer geld betekent niet dat er rustiger aan gedaan wordt en tijd voor andere dingen ontstaat, maar juist dat er meer en intensiever gewerkt wordt. Alleen bij bedrijven op collectieve grondslag, waar de wijze van werken expliciet onderdeel is van de uitgangspunten ligt dat anders.

Huurdifferentiatie Plantage Doklaan

Het doel van een gedifferentieerde huur is zoveel mogelijk ruimtes aan de doelgroep beschikbaar te stellen. Mensen of bedrijven die goed in de slappe was zitten mogen blijven op de Plantage Doklaan maar leveren een grotere financiële bijdrage aan het geheel. Het is niet de bedoeling dat rijkeren voor een extreem lage huurprijs een ruimte in beslag nemen die door de doelgroep gebruikt zou kunnen worden. Door middel van huurdifferentiatie wordt er tegemoet gekomen aan de eis van de gemeente om op één of andere manier doorstroming te garanderen. De exploitatiekosten moeten ongeacht de opbouw van de gebruikersgroep gehaald worden.

Uitgangspunten:

- Iedere gebruiker betaalt in ieder geval de kosten per vierkante meter, oftewel er is een minimale prijs per vierkante meter.
- De huur wordt altijd berekend aan de hand van het aantal vierkante meters dat door een gebruiker of initiatief gehuurd wordt.
- Er wordt naar een zo eenduidig mogelijke regeling gestreefd, waarbij uitzonderingen besproken worden in de huisvergadering.
- Bij de huur wordt uitgegaan van het besteedbaar inkomen
- De grens waar de huurverhoging begint is het wettelijk minimum loon
- Het percentage huurverhoging neemt geleidelijk toe, oftewel er is sprake van een progressieve huurstijging.

Komt er, doordat er huurders zijn met een inkomen hoger dan het minimum loon, meer huur binnen dan nodig is voor de exploitatie, dan kunnen huurders met een inkomen onder uitkeringsniveau een aanvraag bij de huisvergadering indienen voor (tijdelijke) individuele huuraanpassing.

De resterende meerinkomsten vloeien naar het Fonds Bijzondere Voorzieningen. Van het geld uit dit fonds kan 70% vrij besteed worden aan bijvoorbeeld extra investeringen in het pand, het geven van opdrachten e.d. De overige 30% wordt besteed aan projecten/personen die binnen het broedplaatsenbeleid passen. De besteding van deze 30% moet door de gemeente worden goedgekeurd

Als basis voor het besteedbaar inkomen wordt aangemerkt:

-het nettoloon uit dienstbetrekking

-bruto-inkomsten uit onderneming of neveninkomsten min de belasting die daar in principe over betaald moet worden (dat wil zeggen er wordt geen rekening gehouden met allerlei aftrekposten die de belastingdienst hanteert)

Het uiteindelijke besteedbare inkomen waarover huur wordt berekend verkrijgt men door een aantal vaste bedragen voor pensioenopbouw, arbeidsongeschiktheidsverzekering en premies voor volksverzekeringen van het inkomen af te trekken.

Van het te verwachten inkomen wordt, eventueel in overleg met de huurcommissie, een schatting gemaakt. Op basis hiervan wordt huur betaald. Het daarop volgende jaar wordt op basis van het werkelijk genoten inkomen huurgeld teruggegeven of nagevorderd.
In bijzondere gevallen kan men uitstel of mindering van de huur vragen. Men heeft niet alleen voor deze vorm van nivelleren gekozen omdat het een 'eerlijk' systeem gevonden wordt en het de doorstroming kan bevorderen, maar ook omdat de huur in dit systeem duidelijk gezamenlijk opgebracht moet worden. Gehoopt wordt dat deze vorm van nivelleren de communicatie en samenwerking zal bevorderen.

Huurdifferentiatie per m², gebaseerd op een aanvangshuur van f6,- per m²

Inkomen	Huur
f1900,-	f6,-
f2000,-	f6,15
f2500,-	f6,90
f3000,-	f8,15
f3500,-	f9,90
f4000,-	f 12,15
f4500,-	f 15,-

Bedrijven op commerciële basis die goed draaien hebben op den duur behoefte aan meer ruimte. In eerste instantie zal deze uitbreiding binnen het pand gezocht worden. Zo heeft de drukkerij in de Frederik Hendrikschool in de loop der tijd een aantal andere bedrijfsruimten erbij getrokken. Hierdoor komt de variatie aan bedrijven in gevaar. Als de mogelijkheid tot uitbreiding niet bestaat, zal dat voor een aantal bedrijven betekenen dat men verhuist. Groeibeperkende maatregelen kunnen op dat moment werken als een filter: op groei gerichte bedrijven zullen het pand verlaten. In pakhuis Wilhelmina kan een bedrijf daarom niet meer ruimte claimen dan 100 vierkante meter. Ook de Plantage Doklaan kent groeibeperkende maatregelen, daar mag op niet meer dan 50 vierkante meter gewoond en gewerkt worden.

Anders dan door ruimtegebrek hebben bedrijven weinig de neiging om te verhuizen of door te stromen. In Het Domijn, een gekraakt voormalig militair complex waar (vrijwel) alleen bedrijven zijn gevestigd, is geen van de 40 bedrijven sinds de kraak in 1990 vertrokken. Ook in de Nieuwe Meer heeft de afgelopen twee jaar geen doorstroming meer plaatsgevonden. In theorie bieden de gangbare vijfjaarcontracten voor bedrijfsruimte geen juridische belemmering om de doorstroming van bepaalde bedrijven te 'forceren'.

10.3 Ateliers

Bij het bespreken van de bedrijven werd bij het onderscheid *commercieel* versus *niet commercieel* een onderscheid gemaakt tussen product- of winstgericht. Wanneer we het over kunstenaars hebben kunnen we stellen dat deze in principe niet alleen productgericht zijn, maar dat vooral het *werkproces* centraal staat. Ook de relatie tot het inkomen is anders dan bij bedrijven. Een schilder die de lotto wint zal blijven schilderen: de activiteit staat los van het inkomen. Daar is echter niet mee gezegd dat een kunstenaar niet zal proberen de hoogste prijs voor zijn werk te krijgen. Het werkproces staat bij kunstenaars dus centraal. Hierover valt te zeggen dat er in de regel sterkt solitair en met periodiek sterk wisselende inspanning gewerkt wordt.

Vrijplaatsen hebben een aantal aspecten die ze tot een interessante plaats voor kunstenaars maken. Het is een plek van 'kruisbestuiving', maar voor alles spreekt het 'vrijheidsgevoel' in de vrijplaatsen aan; het gevoel niet 'genormeerd' te worden. Dit niet genormeerd zijn betekent ook dat er maar moeilijk een beroep op kunstenaars gedaan kan worden; dat uit het collectief voortvloeiende verplichtingen maar moeilijk 'opgelegd' kunnen worden.

De verhouding collectief-kunstenaar is problematisch. Zo wordt er op Rijkshemelvaart, met relatief veel culturele werkplaatsen, nauwelijks meer vergaderd: '*We hadden altijd ruzie tijdens vergaderingen, nu vergaderen we niet meer en gaat het goed*'. Ook het pand Edelweiss is bijzonder individualistisch georganiseerd, het gezamenlijke element beperkt zich tot het strikt noodzakelijke. Panden waar overwegend kunstenaars actief zijn kenmerken zich dan ook door het feit dat er een lage organisatiegraad is, een enkeling de kar trekt of de onderlinge belangen strikt afgeperkt zijn. Kunstenaars investeren op een andere manier in het collectief. Bij de typische kunstenaarspanden werd opvallende vaak het 'feest' als bindmiddel en collectief moment genoemd. Het karakter van deze feesten is uitbundig en verrassend. De organisatie hiervan kan zeer intensief zijn en er kan een hoge organisatiegraad bereikt worden. Het feest en de bijbehorende voorbereidingen zijn qua tijdsduur echter altijd beperkt. In dergelijke levendige en creatieve projecten die op tal van manieren ingevuld kunnen worden, kunnen kunstenaars hun ei beter kwijt dan in het meer 'statische' beheer van een pand, met al het bijkomende vergaderen en plannen. *Het solitaire karakter van veel kunstenaars zorgt er dan ook voor dat een collectief project de meeste kans van slagen heeft indien de individuele bijdrage van de kunstenaar er duidelijk in herkenbaar blijft.*

Tenslotte valt er over de menging van wonen en werken nog het volgende op te merken: in een aantal gevallen is de gebruiker van een werkruimte ook bewoner van het betreffende pand. Het belang van betrokkenheid en binding met de dagelijkse arbeid is inmiddels algemeen aanvaard. De integratie van wonen en werken kan hier een bijdrage aan leveren. Keerzijde van de medaille is echter dat het óók belangrijk is dat men op gezette tijden afstand kan nemen van de arbeid. Dat is in een situatie waarin wonen en werken op dezelfde locatie plaatsvindt niet voor iedereen altijd even makkelijk.

10.4 Publieke ruimtes

Publieke ruimtes spelen een belangrijke rol voor de bewoners zelf. De 'onderlinge binding' die een publieke ruimte kan bieden is daarbij een belangrijk element. De publieke ruimtes zijn vaak plekken waar men elkaar overdag in ontspannen sfeer kan ontmoeten, met een soort 'huiskamerfunctie' voor de bewoners en gebruikers. De geïnterviewden noemen ruimtes zoals cafés, bakkerijen of restaurants die een dergelijke rol vervullen.

Tevens kan een publieke ruimte maken dat men het pand beschouwt als 'meer dan alleen een plek om te wonen'. Hier wordt het unieke en bijzondere karakter van het pand heel tastbaar en zichtbaar. De publieke ruimtes dragen bij aan het bestaansrecht van vrijplaatsen *'Het is een mooi pand, dat we daarom graag openstellen'*. Publieke ruimtes zijn daarmee in hoge mate bepalend voor de 'uitstraling' van een pand.

De uitstraling van een pand is ook belangrijk voor de aanwas van nieuwe mensen die activiteiten willen organiseren of bewoner willen worden. De publieke ruimtes bieden een aanlooppunt voor deze mensen. Buitenstaanders vervullen vaak een belangrijke rol in het levendig houden van de plek. Zo bestaat het

'Als je mensen wilt betrekken is het erg belangrijk dat je een goed vrijwilligersbeleid voert. In de OCCII, cultureel centrum in de Binnepret, werken geen vrijwilligers maar alleen betaalde krachten, de drempel is daar erg hoog om je als vrijwilliger aan te melden: alle taken zijn al verdeeld. Toch wil je als vrijwilliger op een gegeven moment meer doen dan alleen de wc schoonmaken. Ook in de Kalenderpanden werden de mensen van de radio slechts zijdelings bij het pand betrokken. Het zou een goed idee geweest zijn als er daar bijvoorbeeld een vrijwilligersmiddag,- uur of -kroeg was geweest, waar informatie uitgewisseld werd en koffie gedronken kon worden. Hier in de Binnenpret zouden we eigenlijk ook zoiets moeten doen. Als je wilt dat zich meer mensen met je pand bezig houden dan de vaste kern, is een goed vrijwilligersbeleid noodzakelijk.' *(Meindert, Binnenpret)*

Ballongezelschap, verantwoordelijk voor de programmering en invulling van de inmiddels legendarische kerk van Ruigoord, voor een belangrijk deel uit mensen van buiten het dorp. Vaste bewoners van een vrijplaats gaan zich na verloop van tijd vaak minder actief met het pand bezighouden, zoeken nieuwe uitdagingen, of zijn na een intensieve legalisering of verbouwing uitgeblust. De sfeer van 'openheid' die het pand door publieke ruimtes krijgt is daarmee van groot belang.

Andersom is het ook de uitstraling van het pand dat het succes van de publieke ruimtes bepaalt. Het blijkt dat slechter lopende ruimtes zich bevinden in panden waar overwegend gewoond wordt of waar geen andere publieke activiteiten plaatsvinden. (uitzondering; Frederik Hendrikschool). Het draagvlak is in deze laatste groep panden dan ook beperkt. *Blijkbaar zijn de sfeer en cultuur van het pand waar de ruimte zich bevindt (mede) bepalend voor het welslagen van de publieke ruimte.*

Daarnaast is ook de professionaliteit van het beheer van belang voor het succes van de ruimte. De aanspreekbaarheid van de beheerder(s) is belangrijk. Waar het beheer in handen is van verantwoordelijke personen die eventueel hiervoor een vergoeding of salaris krijgen, worden de beste resultaten geboekt. Ruimtes die in beheer van het gehele pand zijn lopen in de regel maar matig of slecht. Uitzondering hierop vormen de Kalenderpanden, waar het beheer van de publieke ruimtes een belangrijke plaats binnen het pand innam. Hier werden aanvragen voor gebruik van de ruimtes in een wekelijkse vergadering besproken. Activiteiten werden alleen toegelaten als een bewoner zich als verantwoordelijke en aanspreekpunt opwierp, hetgeen vaak gebeurde. Communicatie, helderheid en *continue aanspreekbaarheid* zijn juist hier, waar met veel wisselende groepen en personen gewerkt wordt, van cruciaal belang.

Over het algemeen komt het er op neer dat de panden de groepen 'faciliteren'. De inbreng van groepen zelf is vaak beperkt. Desondanks is het noodzakelijk de groepen zoveel mogelijk bij het pand te betrekken, waarbij het schoonmaken van de gebruikte faciliteiten wel het minste is. Ten allen tijde moet voorkomen worden dat de goedkope ruimtes door de gebruikers slechts als 'consumptiegoed' gezien en behandeld worden.

10.5 Samenvatting

Eerdere hoofdstukken legden sterk de nadruk op de rol van bewoners bij vrijplaatsen. Hoewel vaak het meest betrokken, zijn zij zeker niet de enigen. Van andere functies is de betrokkenheid verschillend.

Bedrijven investeren in de eerste plaats in hun economische situatie. Het sociaal investeren in het pand of de omgeving komt op een lagere plaats. Daarmee is ook gezegd dat van bedrijven in de regel niet verwacht kan worden dat ze voorop lopen bij de organisatie of het dagelijks beheer van het pand. Toch hangt er veel af van de wijze waarop het bedrijf georganiseerd is: hiërarchisch danwel collectief en product- danwel winstgericht. Door groeibeperkende maatregelen kan voorkomen worden dat te grote of te commerciële bedrijven een belangrijke stempel op het pand drukken.

De kunstenaars die van de in vrijplaatsen aanwezige ateliers gebruik maken hebben vaak een solitaire instelling, maar kunnen desondanks een interessante bijdrage aan het reilen en zeilen van een pand leveren. Veel hangt af van de wijze waarop ze betrokken zijn en of ze in de organisatie hun ei kwijt kunnen.

Publieke ruimtes zijn tenslotte voor een pand vooral van belang vanuit het oogpunt van vernieuwing en betrokkenheid van buitenstaanders. Ondanks dat publieke ruimtes buitenstaanders de mogelijkheid geven om bij het pand betrokken te worden, zijn publieke ruimtes vooral een faciliteit. Dat betekent dat ze beheerd moeten worden door mensen uit het pand, of personen die zeer nauw bij het pand betrokken zijn. Dat gaat allemaal niet vanzelf, voor goed beheer van publieke ruimtes is de nodige professionaliteit vereist.

Conclusie deel II

Om ons een beeld te kunnen vormen van het intern functioneren van vrijplaatsen, is het verstandig om ons eerst een beeld te vormen van de uiteenlopende motieven die de betrokkenen hebben om in een vrijplaats te wonen, te werken of anderszins actief te zijn.

Uit de gesprekken die gevoerd zijn, kunnen drie verschillende motieven opgemaakt worden. Het eerste motief omschrijven we als 'autonomie', ofwel de behoefte om zelf vat te krijgen op de eigen leven en bestaansvoorwaarden. Vanuit het tweede motief is de vrijplaats interessant als avontuurlijke plek om te verblijven, waar het goed toeven is. Je kunt je laten verrassen door alles wat er gebeurt en waar je naar believen in kunt deelnemen. Dit motief, wat we 'individueel beleven' noemen, veronderstelt anders dan het autonomiemotief geen actieve grondhouding. Ook in andere opzichten vertonen beide motieven een duaal karakter.

Beide motieven hoeven nog niet tot het ontstaan van een vrijplaats te leiden. In combinatie met het derde motief is dat wel het geval. Dit is het motief van 'gezamenlijkheid': de behoefte om jezelf door geestverwanten omringd te weten. Het begrip 'geestverwanten' moet hierbij opgevat worden als overeenkomstige vrijheidsdrang, want een overheersende politieke ideologie bestaat in de vrijplaatsen niet. Wel zijn de vrijplaatsen een decor van allerhande politieke activiteiten en groeperingen.

Deze motieven zijn niet op alle momenten even sterk bij de betrokkenen aanwezig. Aangezien het juist de drie genoemde motieven zijn waarin het ontstaan van vrijplaatsen geworteld is, zijn ze in de beginfase alledrie het sterkst aanwezig. De inzet, activiteit en inspiratie zijn op dit moment dan ook het sterkst. Na verloop van tijd zwakken ze af, een proces dat nog versterkt kan worden door een eventuele legalisatie. Eerst zien we dat de draagwijdte van het autonomiemotief kleiner wordt. Daarna blijkt het pand ook steeds minder het decor voor 'individuele beleving' te worden: alles begint steeds meer vast te liggen en er is minder ruimte voor experimenteren. Onder deze veranderde omstandigheden verandert ook het motief van gezamenlijkheid. Gezamenlijkheid betekent nu niet meer zozeer dat je je omringd weet door geestverwanten, maar dat je deelneemt in de beheersconstructie van het pand.

In grote lijnen maken alle vrijplaatsen een dergelijke ontwikkeling door. Toch hangt er veel af van de opzet van het pand en de wijze waarop men zich organiseert.

De betrokkenheid van de bewoners en gebruikers verschilt sterk in de vier vormen van zelfbeheer die we in dit onderzoek onderscheiden Deze vormen verschillen op twee belangrijke punten: de afstand en openheid in de besluitvorming en de complexiteit van het pand. We noemen in volgorde van betrokkenheid:
- woongroepen, (zeer beperkte afstand)
- pandvergadering hoge intensiteit, (beperkte afstand, complexe panden)
- pandvergadering lage intensiteit (beperkte afstand, geringe complexiteit)
- bestuurspanden.(grote afstand, complexe panden)

Waarmee we willen vaststellen dat de betrokkenheid toeneemt naarmate de afstand tussen beslissing en bewoners/gebruikers kleiner is, en dat meer complexe panden een grotere betrokkenheid hebben. Uiteraard zit hier een grens aan. In deel III wordt het verband tussen grootte en betrokkenheid besproken.

Aangezien het zelfbeer in principe stoelt op de autonomiegedachte, is het belangrijk dat men binnen de vrijplaats zelfstandig in staat is om problemen op te lossen en de eigen uitgangspunten te bewaken. We noemen dit vermogen ‘interne machtsvorming’. Dit blijkt nauw gerelateerd te zijn aan de betrokkenheid. Een verdere uitwerking van de autonomiegedachte vinden we in het verschijnsel ‘zelfwerkzaamheid’. Voor de betrokkenen vormt zelfwerkzaamheid een bindende factor, mits het een dragelijke omvang heeft.

Organisatievormen zoals tot nu toe behandeld zijn echter een dode letter zolang ze niet aansluiten op het sociale klimaat binnen de vrijplaats. Ons interpretatiekader is dan niet langer alleen de verdeling van macht, maar het nemen van macht én verantwoordelijkheid. Immers, beslissingsbevoegdheid is een gewild goed, de daarmee verbonden verantwoordelijkheid is dat niet altijd.

We onderscheiden dan ook drie typen vrijplaatsen:
Samenwerkpanden. Hierin hebben de betrokkenen ‘slechts’ een gemeenschappelijk doel gemeen: betaalbare ruimte, een fijne plek, veel vrijheid etc.
Gemeenschapspanden. Binnen deze panden hebben de betrokkenen niet alleen een overeenkomst wat betreft het doel. Ze hebben ook een gezamenlijke achtergrond, die de basis voor hun organisatie is.
Collectieve panden. Hier spreken we niet meer van een overeenkomst op basis van doel of achtergrond. Onder collectief in haar zuiverste vorm verstaan we ‘geven naar vermogen en nemen naar behoefte’. Het collectief vraagt dus meer en biedt meer. In de praktijk blijken de betrokkenen qua samenstelling een nogal homogene groep te vormen.

Een zeker spanningsveld valt hier niet te ontkennen. De vorm waar het meeste verantwoordelijkheid van de betrokkenen verwacht wordt (*het collectief*) staat minder ‘vrijheid’ toe dan de panden waar weinig inzet verwacht wordt. (*Samenwerkpanden*). Het spreekt voor zich dat bij een bepaald type pand een min of meer ‘logische’ organisatievorm hoort. Bij samenwerkpanden treffen we in de regel de organisatievariant ‘bestuurspand’ aan, terwijl de collectieven panden woongroepen vormen.

Tenslotte blijkt de inbreng per ‘soort’ gebruiker te verschillen. We behandelen in deel II de inbreng van bedrijven, ateliers en de functie van publieke ruimtes.Voor bedrijven blijkt het essentieel dat zij in de eerste plaats met arbeid in de economische situatie investeren. Het sociaal investeren komt daarmee op de tweede plaats. Daarnaast hangt de inbreng sterk af van de opzet van het bedrijf (individueel of collectief, productgericht of winstgericht).De ateliergebruikers vertonen een ambivalente houding. Ook bij hen staat voorop dat ze in de eerste plaats met hun werk bezig willen zijn. De bijdrage aan het collectief blijft vaak beperkt. Het sterkst is de inbreng wanneer er een individueel herkenbare bijdrage geleverd kan worden.

Publieke ruimtes vormen voor de panden een belangrijke voorziening. Zij vormen voor de omgeving een ‘ingang’ in het pand, waardoor er meer mensen bij het pand betrokken raken. Publieke ruimtes geven een pand een duidelijker profiel en zorgen er ook voor dat er meer interactie tussen het pand en de omgeving mogelijk is. Daarnaast kunnen publieke ruimtes ook een dergelijke functie vervullen voor de betrokkenen in het pand. De meest ‘inspirerende’ vrijplaatsen beschikken over een publieke ruimte.

DEEL III

Randvoorwaarden en Aanbevelingen

In deel I van het onderzoek is gekeken naar de vraag wat de maatschappelijke betekenis van vrijplaatsen voor Amsterdam is. Om deze maatschappelijke betekenis duidelijk te maken is ingegaan op aanwezige functies en de betekenis hiervan voor de stad. In deel II is daar de wijze van organiseren en functioneren van een vrijplaats aan toegevoegd. Uit de diversiteit aan mogelijkheden die in deel II naar voren is gekomen, wordt duidelijk dat er geen blauwdruk van een vrijplaats gemaakt kan worden. Wel zijn er enkele randvoorwaarden aan te geven en aanbevelingen te maken die een positieve invloed kunnen hebben op het ontstaan en succesvol functioneren van vrijplaatsen in Amsterdam. Het doel van deel III is een aantal randvoorwaarden en aanbevelingen weer te geven, aan de hand van drie thema's, namelijk het ontstaan van vrijplaatsen, samenstelling en opzet van vrijplaatsen en het functioneren en de organisatie van vrijplaatsen.

De randvoorwaarden en aanbevelingen die hier worden gepresenteerd, zijn bedoeld voor alle betrokken partijen in de vrijplaatsen discussie. Zowel voor de mensen die een nieuwe vrijplaats willen beginnen en mensen die in een vrijplaats wonen of werken als voor gemeentefunctionarissen die invloed hebben op het financiële en juridische raamwerk waarbinnen nieuwe vrijplaatsen kunnen bloeien.

ADM

euwe Meer

HOOFDSTUK 11

Ontstaansvoorwaarde van vrijplaatsen

In hoofdstuk 11 worden een zestal randvoorwaarden behandeld, die van invloed zijn op het ontstaan van vrijplaatsen. Er is daarbij zowel aandacht voor de fysieke omgeving van een vrijplaats, zoals beschikbaarheid van panden en de interne infrastructuur, als de sociale voorwaarden zoals aanloopperiode en regelgeving.

11.1 Beschikbare panden

In deel I is gebleken dat in de jaren '90 steeds minder vrijplaatsen zijn ontstaan. Er werd gewezen op een tekort aan geschikte gebouwen. Want waar in Amsterdam voorheen steeds nieuwe en voor vrijplaatsen bruikbare ruimtes in de stad leeg kwamen, zijn deze anno 2000 nauwelijks meer voor handen. Het tekort aan geschikte gebouwen in Amsterdam heeft een duidelijk verband met de huidige dynamiek in de onroerendgoedmarkt. De gestegen huizenprijzen maken het aantrekkelijk om nieuwe woningbouwprojecten te realiseren of oude panden te renoveren. Daar komt bij dat de gebouwen die voorheen als leeg en onbruikbaar werden bestempeld, zoals oude fabrieken, in de jaren '90 aantrekkelijk zijn geworden. Projectontwikkelaars richten zich tegenwoordig juist op deze locaties om een groeiende groep semi-avontuurlijke tweeverdieners of hippe multimediabedrijven te bereiken.

Natuurlijk zijn er nog steeds gebouwen die hun oude functie verliezen. Door de hoge druk op de onroerendgoedmarkt staan deze gebouwen vaak niet lang leeg of worden door kraakwachten opgevuld. Nu het kraken van deze gebouwen steeds moeilijker wordt, maar de dringende roep om vrijplaatsen in Amsterdam blijft klinken, zijn vele ogen gericht op het gemeentelijke beleid. De gemeente is ook met een "plan van aanpak broedplaatsen" gekomen en heeft geld gereserveerd om dit beleid te realiseren. In deel I werd reeds betoogd dat zelfs de omvangrijke financiële middelen volstrekt onvoldoende zijn om de gevolgen van de marktontwikkeling te compenseren. Een belangrijke invloed kan uit gaan van planologische en juridische instrumenten van de gemeente. Men kan bijvoorbeeld gebouwen of gebieden bestemmen voor 'maatschappelijk-culturele functies', waardoor ze voor veel marktpartijen minder interessant zijn om te ontwikkelen. Vooralsnog lijkt men echter huiverig om dergelijke instrumenten te gebruiken. De consequenties van een dergelijk beleid veronderstellen immers durf en een offensieve houding van de politiek.

Sterkere maatschappelijke druk op de noodzaak van vrijplaatsen blijft dan ook essentieel. Het verleden leert dat belangrijke aanpassingen van overheidsbeleid niet

door overtuigingskracht alleen bereikt worden, maar dat hier ook een aanhoudende confrontatie met het ongenoegen van de betrokkenen voor nodig is.

11.2 Locatie van vrijplaatsen.

De geografische spreiding van vrijplaatsen toonde aan dat in de jaren ’80 vrijplaatsen vooral in het centrum en de direct aangrenzende stadsdelen ontstonden. Mede door de hierboven beschreven dynamiek van de onroerendgoedmarkt die vooral deze stadsdelen tot aantrekkelijke investeringsgebieden heeft gemaakt, zijn in de jaren ’90 veel vrijplaatsen in minder centraal gelegen gebieden ontstaan. Hier was de druk blijkbaar minder groot en konden vrijplaatsen tot bloei komen.

Er is geen wet die zegt dat vrijplaatsen juist in het centrum moeten ontstaan. De succesvolle en unieke vrijplaatsen zoals de Nieuwe Meer, ADM, Ruigoord en de Rijkshemelvaart maken dat duidelijk. Daarentegen laat de inventarisatie uit Deel 1 zien dat vele functies een verbinding hebben met een meer centraal stedelijke cultuur zoals oefenruimtes, concertzalen en restaurants. Het wegdrukken van vrijplaatsen uit het centrum bedreigt daarmee de diversiteit en leefbaarheid voor deze stadsdelen. Wij willen hier dan ook pleiten voor het behoud van vrijplaatsen en voor de mogelijkheid tot ontstaan ervan in deze stadsdelen.

11.3 Aanloopperiode

Het succesvol laten ontstaan van vrijplaatsen is niet alleen verbonden aan de beschikbaarheid van een geschikte locatie, maar behoeft ook tijd. In de jaren ’80 waren sommige stukken van de stad zo onaantrekkelijk dat een groep die een vrijplaats bestierde over een lange ontwikkelingstijd beschikte. Er was voldoende perspectief om een ruimte op een interessante wijze om te vormen

Een lange aanloopperiode is belangrijk voor een vrijplaats. In het geval van kraakpanden behoeven de aanwezige ruimtes niet onmiddellijk renderend te zijn. Er is alle tijd voor de groep om te groeien, te experimenteren, ervaringen op te doen en fouten te maken. Uit het onderzoek is gebleken dat een pand meestal een periode van 1 tot 3 jaar nodig heeft voordat het pand optimaal functioneert en er een werkbare samenwerkingsstructuur is gegroeid.

De lengte van deze periode is sterk afhankelijk van de groep bewoners en gebruikers. Een groep die elkaar al uit een eerdere periode kent en misschien al in een vrijplaats heeft gewoond en gewerkt, heeft meestal vrij snel een vorm van organisatie en invulling. Toch blijkt de ondergrens voor zulke groepen bij ten minste een jaar opbouwtijd te liggen. In andere situaties, waarin een groep zich nog duidelijk moet vormen duurt de opbouwtijd langer en lijken na 3 jaar de structuren vastere vormen te krijgen. Sommige vrijplaatsen, zoals de “vrijbuiterskolonie” Rijkshemelvaart, hebben de afgelopen jaren nauwelijks een organisatiestructuur ontwikkeld. Het is in deze gevallen reëler te stellen dat er zich na 3 jaar ‘een werkbaar omgangspatroon’ heeft ontwikkeld.

Wanneer we spreken over de aanloopperiode, is het belangrijk onder ogen te zien dat de toekomstperspectieven van een groep bepalend zijn voor de opbouw

van hun pand. Een gunstig vooruitzicht werkt immers stimulerend om sociaal en economisch te gaan investeren in een vrijplaats. Voor bepaalde projecten is een zekere mate van bestaanszekerheid zelfs essentieel. Een kroegruimte is relatief snel opgezet en bij een eventuele ontruiming zijn de verloren financiële investeringen te overzien, maar voor bijvoorbeeld een geluidsstudio is dit een ander verhaal. De sociale en financiële investeringen kunnen dan dermate groot zijn dat bij onvoldoende perspectief een groep een dergelijk project niet opstart.

Het idee dat een groep met een anti-kraakcontract een vrijplaats kan inrichten slaat de plank vanuit dit perspectief op twee manieren mis. Een groep krijgt maar een korte periode een pand in gebruik, waardoor een aanzienlijk deel van de werkplaatsen niet kan ontstaan. Op het moment dat een groep bepaalde voorzieningen heeft opgebouwd, moet men het pand alweer verlaten. Het tweede probleem is dat een groep onvoldoende tijd krijgt om sociaal te investeren in het collectief. Wat vaak overblijft is dat een dergelijke plek niet méér is dan een verzameling ateliers met weinig onderlinge samenhang. Uit deel I en II van dit onderzoek is gebleken dat een vrijplaats veel meer omvat.

11.4 Betaalbaarheid

De vrijplaatsen zijn altijd knooppunten voor kleinschalige, startende of subculturele initiatieven waarvoor betaalbaarheid een belangrijke bestaansvoorwaarde is. De lage viekante meterprijzen in kraakpanden en gelegaliseerde kraakpanden bieden de mogelijkheid tot het financieren van allerlei initiatieven.

De wijze van bouwen en inrichten kan er mede toe bijdragen dat de vierkante meterprijs van de panden laag gehouden wordt. Door eenvoudige werkzaamheden niet aan een bouwbedrijf uit te besteden maar in zelfwerkzaamheid uit te voeren kan er redelijk op de huurprijs bespaard worden. Grotere besparingen liggen echter in het aanleggen van collectieve- in de plaats van individuele voorzieningen, zoals sanitair en keukens.

Andere redenen waarom zelfwerkzaamheid goedkoper kan zijn liggen in de fasering en de overheadkosten. Bij een normale verbouwing door bijvoorbeeld een woningbouwvereniging wordt alles in één keer verbouwd. Hierdoor worden ook zaken verbouwd en gesloopt die nog niet direct aan vervanging toe zijn. In zelfwerkzaamheid is het pand echter niet gedurende een korte periode, maar continue voor verbouwing beschikbaar: wonen en bouwen vinden immers tegelijkertijd plaats. Hierdoor kunnen de werkzaamheden over langere tijd uitgesmeerd worden en hoeven voorzieningen pas vervangen te worden als daar daadwerkelijk noodzaak toe is.

Ook wordt men in het geval van zelfwerkzaamheid niet met dezelfde overheadkosten geconfronteerd als bijvoorbeeld een woningbouwvereniging. Populair gezegd: men betaalt niet mee aan de dienstauto van de directeur. Uit het haalbaarheidsonderzoek van de Plantage Doklaan bleek dat het verschil tussen een verbouwing door de woningbouwvereniging en zelfwerkzaamheid neer kwam op een huurverschil van +/- ƒ45,- per vierkante meter per jaar. Voor een belangrijk deel is dit toe te schrijven aan overheadkosten, een ander deel van de besparing wordt ver-

oorzaakt door het feit dat voor een zelf uitgevoerde verbouwing geen loonkosten betaald hoeven te worden.

11.5 Panden en regelgeving

De diversiteit aan panden die in dit onderzoek is opgenomen maakt duidelijk dat er geen ideaal vrijplaatsgebouw bestaat. Scheepswerven, scholen, pakhuizen en fabrieken zijn allemaal geschikt gebleken om een vrijplaats te beginnen. Toch werd een aantal kenmerken van gebouwen aangeduid die bij het opstarten en invullen van een vrijplaats een belangrijke positieve uitwerking hebben.

Als belangrijkste werden de robuuste casco's en grote oppervlakten genoemd, welke de mogelijkheid bieden om het pand naar eigen inzicht in te richten en indien nodig te veranderen. Dergelijke verbouwingen vereisen immers een stevig en degelijk casco dat bestand is tegen intensief gebruik. Daarnaast waren het factoren zoals aanwezigheid van voldoende licht, grote ruimtes, hoge plafonds en een beperkte geluidsgevoeligheid, die een gunstige invloed op het functioneren van een vrijplaats hadden.

Aan de afwerking en voorzieningen werden juist weer veel minder eisen gesteld. Niet iedere ruimte hoeft voorzien te zijn van een eigen aansluiting op nutsvoorzieningen. De ruimtes veranderen in de startperiode nogal eens van invulling. Een eenvoudig maar op zware belasting toegerust netwerk is voldoende. Het uitbouwen hiervan kan later op eigen gelegenheid geschieden.

In de Kalenderpanden leidde de beperkte aanwezigheid van nutsvoorzieningen als water en afvoer tot een combinatie van functies: de 'barkamer' deed door de week dienst als badkamer, en functioneerde bij publieke activiteiten als bar. Een merkwaardige combinatie, maar naar tevredenheid van de gebruikers. Volgens de officiële bouwnormen zou dit echter uitgesloten zijn.

De eisen die de meeste bewoners en gebruikers aan een pand stellen kunnen als volgt worden samengevat: *maximale inrichtingsmogelijkheden* en *minimale regelgeving*.

De regelgeving voor wonen en werken stelt vaak gedetailleerde eisen aan de voorzieningen: de aanwezigheid van luchtafvoer, lichtinval, bergruimte en keukenvoorzieningen zijn allemaal geregeld. Het is vaak moeilijk om onder deze regels uit te komen en de ruimte naar de eigen eisen en mogelijkheden in te richten.

Een 'oplossing' die daarom in een aantal panden wordt gekozen is het 'gedoogd' wonen. Alleen waar het veiligheidseisen betreft wordt het pand dan aan de heimelijke woonfunctie aangepast. In de praktijk levert dit gedoogd wonen tevreden bewoners en gebruikers op. Aan de andere kant stuit dit bij veel mensen op principiële bezwaren. Wonen is immers een recht, wonen naar eigen inzicht ook. Gedogen kan in deze optiek daarom nooit een doel zijn, hooguit een station dat zo snel mogelijk gepasseerd dient te worden.

De regelgeving moet worden aangepast aan de situaties die zich in vrijplaatsen voordoen. Een 'minimale regelgeving' zou er voor moeten zorgen dat aan de veiligheidseisen voldaan wordt, maar dat de op de doorsnee Nederlander toegesneden voorschriften omtrent inrichting en leefbaarheid van de ruimte komen te vervallen.

Deze opvatting wordt overigens steeds breder gedragen, zodat er waarschijnlijk op termijn wel verbeteringen op dit gebied zullen plaatsvinden.

11.6 Passende infrastructuur

Voor de onderlinge samenhang tussen bewoners en gebruikers in het pand is het belangrijk dat het gebouw een structuur heeft waardoor men elkaar automatisch tegenkomt. Ontmoeting is het sleutelwoord in de bouwkundige voorwaarden die aan interne omstandigheden van een pand gesteld worden. Het meest fundamentele is hierbij het hebben van een gemeenschappelijke ingang, hier komt men elkaar tegen, en het geeft het idee tot dezelfde bouwkundige eenheid te behoren.

De meest 'actieve' vrijplaatsen hebben bovendien een collectieve verblijfsruimte direct na de ingang (Kalenderpanden- huiskamer, Binnenpret - café, Filmacademie- restaurant). Dit geeft niet alleen een zekere mate van controle op het in- en uitlopen van het pand, maar zorgt er bovendien voor dat er voor buitenstaanders een makkelijk en duidelijk aanspreekpunt is, wat de drempel tot het pand verlaagt.

Ook de verdere plattegrond van een pand lijkt mede bepalend voor de manier waarop het pand zich sociaal vormt. In de Kostgewonnen had een bouwkundige ingreep omwille van de veiligheid tot gevolg dat het pand in twee delen werd gesplitst. Dit had ook een sociale splitsing tot gevolg, waarbij de twee pandhelften een andere "cultuur" kregen. Het rijtjeshuiskarakter van de Edelweiss of de Douaneloodsen kan op zichzelf al een belemmering vormen voor het opbouwen van een identiteit als pand. De bewoners en gebruikers komen elkaar niet automatisch tegen. Er ontstaat in deze bouwkundige situatie dan ook bijna geen groepsstructuur.

Een ander voorbeeld van de bouwkundige invloed op de sociale situatie is de volgens de HAT-regeling verbouwde Inktfabriek. Waar het aanvankelijk een wirwar van ruimtes en functies betrof, werd het pand na de verbouwing een verzameling van individuele eenheden. De infrastructuur werd dermate veranderd dat de bewoners en de bedrijfsruimte gescheiden werden, waardoor het contact in de daaropvolgende jaren verwaterde. Hiermee viel ook het idee weg dat men *gezamenlijk* in een vrijplaats woont.

Er moet wel worden opgemerkt dat de simpele aanwezigheid van collectieve ruimtes geen garantie vormt voor het optimaal functioneren van een groep. Het 'IBM-pand' aan de Kostverlorenkade werd in het kader van dit onderzoek bezocht, maar viel uiteindelijk buiten de criteria; er werd weliswaar in woongroepen gewoond, maar verder was er geen noemenswaardige vorm van zelfbeheer. De woningbouwvereniging beheerde de panden. In het hart van dit pand bevond zich een collectieve ruimte, namelijk een groot terras, dat echter nauwelijks gebruikt werd. 'Men voelt zich hier bekeken', was de verklaring.

Dit illustreert dat een voorziening zoals een terras net als andere collectieve voorzieningen en –ruimtes slechts kunnen functioneren als ze binnen het sociale en organisatorische geheel een functie hebben. Hieruit blijkt hoe belangrijk het is dat de gebruikers onderling een bepaalde binding hebben er, door zelfbeheer of eigendom, een bepaalde gedeelde verantwoordelijkheid voor voelen en er elkaar kunnen ontmoeten.

lenburgh

Wilhelmina

HOOFDSTUK 12

Samenstelling en opzet van vrijplaatsen

Een vrijplaats is een bijzondere woon- en werkomgeving. In dit hoofdstuk zal aandacht zijn voor een viertal randvoorwaarden die van invloed zijn op de samenstelling en opzet van de vrijplaatsen.

12.1 Menging

In de inleiding is al naar voren gekomen dat het bij een vrijplaats in onze ogen idealiter om een combinatie van functies gaat. In de combinatie van functies ligt de mogelijkheid tot meerwaarde, zoals in het hoofdstuk 'Kruisbestuiving' besproken werd. Een pluriforme samenstelling kan, zolang het niet om een te groot project gaat, ook een positieve uitwerking op de betrokkenheid hebben. Juist het pluriforme karakter maakt het samenwerken zowel noodzakelijk als uitdagend.

12.2 Inbreng

Hoewel er uitzonderingen zijn, vormen de bewoners in de meeste vrijplaatsen de ruggengraat van de vrijplaats. Omdat het hun 'thuis' is, kan van hen een vrij grote betrokkenheid verwacht worden. Zij nemen de meeste initiatieven en bemoeien zich het meest intensief met het reilen en zeilen. Voor bedrijven geldt dit in mindere mate. Hiervoor wordt als kenmerkend gezien dat bedrijven primair met arbeid in hun economische situatie investeren, waardoor het sociaal investeren en deelnemen aan zaken die geen direct zichtbaar rendement opleveren per definitie op de tweede plaats komt. Veel hangt hierbij echter af van de basis waarop het bedrijf georganiseerd is: collectief of particulier en product- of winstgericht. In de Binnenpret houdt men hier rekening mee. Eenpersoonsbedrijfjes worden als te individualistisch beschouwd en in principe niet toegelaten.

De opstelling van ateliergebruikers is in sommige panden als ambivalent te beschouwen. Veel ateliers zijn slechts voor een deel van de tijd in gebruik en soms woont de kunstenaar ergens anders. Hierdoor ontstaat er relatief weinig binding met een pand. De gebruikers en beheerders van publieke ruimtes participeren zelf maar weinig binnen de vrijplaats, maar hebben desalniettemin een belangrijke functie: het zijn plekken waar mensen elkaar kunnen ontmoeten en waardoor er mensen van buiten bij de vrijplaats betrokken worden.

12.3 Behoud pluriformiteit

Het is meerdere malen gebleken dat in oudere vrijplaatsen zowel de pluriformiteit als de intensiteit zijn afgenomen. Een belangrijke oorzaak hiervoor ligt in de beperkte doorstroming in de vrijplaatsen. Dit komt bijvoorbeeld doordat succesvolle bedrijven zich binnen het pand hebben uitgebreid, waardoor ruimtes aan het bedrijf werden toegevoegd die anders aan nieuwe initiatieven toegewezen hadden kunnen worden. Om dit te voorkomen kennen sommige panden een maximaal aantal vierkante meters dat per bedrijf gehuurd mag worden.

Over bewoners zou hetzelfde gezegd kunnen worden. In een beperkt aantal gevallen hebben zich binnen de panden gezinnen gevormd die in de loop der tijd buitenproportioneel veel ruimte in beslag nemen. Het kan niet de bedoeling van een vrijplaats zijn dat een aantal mensen voor een bodemprijs in riante ruimtes woont waar een veelvoud aan mensen gebruik van had kunnen maken.

Ook op het bouwkundig vlak liggen er mogelijkheden om doorstroming te bevorderen. Bijvoorbeeld door een aantal primaire voorzieningen collectief onder te brengen. Gedeelde voorzieningen zoals toilet en douche kunnen er voor zorgen dat mensen met elkaar te maken blijven hebben. Voor bewoners die zich minder thuis voelen in de sociale structuur van het pand en in de loop der tijd de behoefte hebben ontwikkeld om zich meer in het privé domein terug te trekken, kan dit een motivatie zijn om het pand te verlaten. Wat ruimte biedt aan nieuwe bewoners.

12.4 Stimulering betrokkenheid

Aangezien ‘mensen de plek maken’, is het natuurlijk belangrijk de vrijplaats zo vorm te geven dat betrokkenen inderdaad enthousiast en gemotiveerd blijven. Qua inrichting en opzet kan hiermee veel resultaat geboekt worden. De aanwezigheid van een ruimte waar de betrokkenen elkaar in een ongedwongen sfeer kunnen ontmoeten blijkt in de meest inspirerende vrijplaatsen vaak een belangrijke rol te vervullen. Een café of restaurant zijn voorbeelden van een dergelijk aanlooppunt. De Binnenpret, de Filmacademie, de Kalenderpanden, de Plantage Doklaan, de ADM en de Elf hebben allemaal een dergelijke voorziening.

Ook de grootte van het pand blijkt van invloed te zijn op de betrokkenheid en identificatie van de betrokkenen met de vrijplaats. Al in deel II is het opgevallen dat de betrokkenheid in grotere panden relatief laag is.

Als indicatie voor de betrokkenheid in een pand kan worden gekeken naar de deelname aan de pandvergadering. Uit tabel 12 blijkt er sprake te zijn van een bijna lineair verband tussen de grootte en de participatie van de betrokkenen.

Tabel 12: Participatiegraad en omvang pand

Naam pand	Aantal bewoners/ gebruikers	Participatiegraad pandvergadering
Binnenpret	+/- 20	60% (maandelijkse vergadering)
Van Ostadestraat 233	+/- 20	60% (ad hoc vergadering)
Rijkshemelvaart	+/- 20	participatiegraad is onderwerpafhankelijk (ad hoc vergadering)
Wihelmina	+/- 70	<50% (ad hoc veragdering)
Het Veem	+/- 80	30% (halfjaarlijkse vergadering)
Nieuwe Meer	+/- 80	<25% (kwartaalvergadering)
Tetterode	+/- 110	25% (halfjaarlijkse vergadering)
WG-terrein	+/-120	25% (halfjaarlijkse vergadering)
Elf	Max. 110	(grote fluctuatie) Participatie is onderwerpafhankelijk (ad hoc vergadering)
Het Domijn	+/-40	<25% (tweemaandelijkse vergadering)

Aantal bewoners en gebruikers: ieder bedrijf of initiatief telt als één gebruiker. Participatiegraad: ruwe schatting

Het gaat in de tabel om panden die we eerder in deel II als 'samenwerkingspanden' hebben betiteld. Voor panden die we 'gemeenschappelijk' of 'collectief' benoemd hebben lijkt evenzeer te gelden dat boven een bepaalde grootte de betrokkenheid en identificatie met het pand afneemt. Het blijkt uit verder onderzoek dat de participatie significant af begint te nemen naarmate er meer dan 20 betrokkenen zijn. Hieruit zou geconcludeerd kunnen worden dat dit *wat de organisatie betreft*, een 'ideale' grootte is. Grote panden hebben echter op andere vlakken weer veel te bieden, zoals (mogelijke) grote diversiteit van functies. Het zou interessant zijn om te bezien of men 'the best of both worlds' kan krijgen door grotere panden bijvoorbeeld op te delen in clusters van rond de 20 betrokkenen.

goord

HVO

HOOFDSTUK 13

Functioneren en organisatie van vrijplaatsen

De laatste randvoorwaarden die hier worden behandeld hebben betrekking op het functioneren en organisatie van vrijplaatsen.

13.1 Gemeenschappelijkheid

Voor het functioneren van een vrijplaats is in de eerste plaats betrokkenheid noodzakelijk. Deze betrokkenheid hoort vorm te krijgen in de dagelijkse gang van zaken binnen het pand. Een aantal gemeenschappelijke kenmerken, zoals achtergrond, leeftijd, interesses zijn hier van invloed. Belangrijk voor de bewoners en gebruikers is dat iedereen zo veel mogelijk met de gemeenschappelijke onderwerpen uit de voeten kan. Dit geldt natuurlijk in de eerste plaats voor de vele praktische zaken die komen kijken bij het gemeenschappelijk beheer en onderhoud van het pand.

13.2 Zelfwerkzaamheid

Een belangrijke motivatie voor zelfwerkzaamheid is dat de omgeving naar eigen inzicht ingericht kan worden. Anderzijds kan het de behoefte vervullen om gezamenlijk aan een project te werken dat juist buiten de dagelijkse beslommeringen valt. Zelfwerkzaamheid is niet de enige mogelijkheid, een festival of open dag organiseren kan ook een dergelijke functie hebben.

Zelfwerkzaamheid kan ook de betrokkenheid binnen het pand vast te houden. Voorwaarde hiervoor is dat het niet om al te grote en te intensieve projecten gaat. Dergelijke projecten kunnen vaak alleen door (te) grote inspanningen worden volbracht, welke zwaar op het collectief drukken. Het gevaar dreigt dat een aanvankelijk toegenomen betrokkenheid, omslaat in afzijdigheid.

Als ingrijpende projecten toch in zelfwerkzaamheid worden aangepakt, kan men niet volstaan met een al dan niet spontaan opkomend enthousiasme van de betrokkenen. Een mate van werkverplichting of een andere vorm waarop de betrokkenen aangesproken kunnen worden is dan aan te raden. Tenslotte is het voor zelfwerkzaamheid noodzakelijk om de benodigde kennis in huis te hebben of te halen.

13.3 Doorstroming

Om het ‘inslapen’ van panden te voorkomen zouden er concepten bedacht moeten worden om de doorstroming aan te moedigen, zeker waar het de bedrijven betreft.

'Er zijn ongeveer 10 a 15 personen met het pand bezig, waarvan 5 echt actief. De meeste hiervan zijn mensen die vrij lang meedraaien, af en toe komt er een nieuwe persoon bij. Het is lastig om nieuwe mensen te vinden. Het is een moeilijke klus met een minimale waardering. Voor nieuwe mensen is het ook "sociaal" moeilijk om er tussen te komen.' *(Paul Leijgraaf, het Veem)*.

In de vorige paragrafen werden al een aantal suggesties op het gebied van inrichting en opzet van het pand gedaan. Maar ook op het financiële vlak kan hier het nodige geregeld worden. De inkomensgerelateerde huur die men in de Plantage Doklaan hanteert lijkt een interessante mogelijkheid te zijn. Deze constructie is bovendien interessant omdat het een ander -ethisch- probleem voorkomt: het 'scheef' huren binnen (voormalige) vrijplaatsen.

13.4 Zelfbeheer

Het 'zelfbeheer' van een pand veronderstelt een zo open en democratisch mogelijke bestuurswijze. In de praktijk hanteren veel panden dan ook een consensusmodel of vetorecht. Dit gebeurt in de regel naar tevredenheid. Het is de vraag of deze praktijk ook noodzakelijkerwijs statutair vastgelegd moet worden. Indien dit al het geval is, is het in ieder geval verstandig om mensen geen vetorecht te geven in kwesties die uitsluitend hun zelf betreffen (bijvoorbeeld hun eigen uitzetting).

In grotere panden kunnen natuurlijk niet allerlei details op de algemene vergadering besproken worden. Het ligt hier voor de hand om een aantal werkzaamheden in commissies onder te brengen. Dit hoeft niet problematisch te zijn, zolang er geen concentratie van functies optreedt en verantwoordelijkheden voldoende naar de bewoners en gebruikers teruggespeeld worden. Op het WG terrein zijn de verantwoordelijkheden over maar liefst negen commissies verdeeld (toewijzingscommissie, huurcommissie, financiële commissie, technische commissie, introductiecommissie, huur-fonds, WG-fonds, tuingroep en de stichting voorzieningen) Het aantal betrokken bewoners is dan ook navenant groter dan in andere panden, men spreekt van 40 betrokkenen.

Het is dus van belang wat het bestuur en de commissies in deze panden precies organiseren. Op het moment dat het om werk gaat dat vooral het noodzakelijke dagelijkse beheer van het pand betreft (administratie, huurinning etc.), komt men gemakkelijk in de situatie waarin de pandvergadering de feitelijke verantwoordelijkheid naar het bestuur en de commissies afgeschoven heeft. Het is in deze situatie moeilijk om mensen voor taken te vinden. In Het Domijn, Rijkshemelvaart, Tetterode en het Veem komt veel van het werk neer op een beperkt aantal 'trekkers'.

Positiever zijn de ervaringen in panden waar een deel van de verantwoordelijkheden naar de bewoners en gebruikers teruggespeeld worden en er in de communicatie meer sprake is van tweerichtingen verkeer.

13.5 Statuten

Het vasthouden aan en opstellen van statuten botst gevoelsmatig met de opzet van een vrijplaats. Maar het zouden juist de vrijplaatsgebruikers moeten zijn die zich er voor hoeden dat de met moeite verworven ruimte en vrijheid niet verloren gaat.

Een laatste middel daartoe kunnen de statuten en het huishoudelijke reglement vormen. Uiteraard kan het niet de bedoeling zijn om met de reglementen in de hand een pand te bestieren. Het kan echter van belang zijn om hier in het uiterste geval op terug te vallen. Belangrijke, door iedereen gedeelde uitgangspunten

omtrent maatschappelijke doelstellingen (het behoud van betaalbare ruimte) kunnen er in opgenomen worden. Ook kunnen er meer praktische zaken in ondergebracht worden die eerder aan de orde zijn geweest (huurnivellering, vasthouden aan collectieve voorzieningen, het beperken van uitbreidingsmogelijkheden etc.) Statuten en huishoudelijk reglement moeten gezien worden als laatste middel om mensen, bindend, op hun inbreng en verantwoordelijkheden te wijzen.

13.6 Stichting of vereniging

Legale panden kiezen voor hun juridische vorm van zelfbeheer vaak voor een stichting of vereniging. Vanuit het oogpunt van de bewaking van de doelstelling van het pand (meestal: betaalbare woon- en werkruimte) kleven aan beide vormen nadelen.

Een stichting is in principe bedoeld om vermogen te beheren en is weinig democratisch. Belanghebbenden die niet in het bestuur van de stichting zitten hebben geen inspraak. Het bestuur van de stichting hoeft geen verantwoording af te leggen. Het gevaar bestaat dus dat de stichting eigenhandig de opzet van het pand verandert of, erger nog, het te gelde maakt. Het pand is dus uitgeleverd aan de willekeur en de machtsaspiraties van het stichtingsbestuur.

Een vereniging is democratischer en het bestuur kan geen grote beslissingen nemen zonder haar leden (de bewoners en gebruikers van het pand) te raadplegen. Maar ook hier doet zich bij het bewaken van de doelstellingen een probleem voor: de bewoners en gebruikers staan bloot aan interne machtsverhoudingen en kunnen ook besluiten om het pand voor een mooie prijs te verkopen. Dit laatste gebeurde bijvoorbeeld met het pand Edelweiss, nadat het in afzonderlijke delen was opgesplitst.

Vanuit deze ervaring hebben een aantal panden zoals de Frederik-Hendrikschool en de Plantage Doklaan gekozen voor de combinatie van een stichting én een vereniging. Het dagelijks bestuur van het pand is in handen van een vereniging van bewoners en gebruikers. Juridisch is het pand in handen van een stichting. In het bestuur van deze stichting hebben deels een aantal externe leden zitting en deels een aantal door de vereniging voorgedragen leden. Deze stichting zou met enige afstand naar het reilen en zeilen van het pand kunnen kijken en dit aan de geformuleerde doelstellingen kunnen toetsen. Zo moet de stichting haar fiat uitspreken over het toelaten van nieuwe huurders. Tegelijkertijd is de afvaardiging van de bewonersvereniging binnen het stichtingsbestuur een waarborg dat de stichting het pand niet zomaar omvormt of verkoopt.

13.7 Eigendomstatus

Ook in de eventuele keuze van de eigendomsverhoudingen is het raadzaam de verantwoordelijkheid zo dicht mogelijk bij de betrokkenen te leggen. Binnen de Amsterdamse situatie valt daarom erfpacht te verkiezen. Dit heeft als bijkomend voordeel dat de erfpachtcanon (een soort ‘ huur’) in jaarlijkse delen betaald moet worden, zodat er geen grote hypotheek voor de aanschaf van het pand noodzakelijk is.

In panden met een casco-constructie lijkt de participatie van de betrokkenen

Edelweiss is een oude kantine voor havenarbeiders op het KNSM-eiland. Nadat het in 1979 gekraakt werd, werd het omliggende gebied langzaam overgenomen door stadsnomaden. Omdat de gemeente al een aantal grootscheepse plannen om het gebied te herontwikkelen had zien stranden en de plannen voor de nabije toekomst minder hoogdravend waren, werd het pand in 1990 voor ƒ 1,- aan de krakers overgedaan. Dit onder het beding dat het pand in de daarop volgende tien jaar niet verkocht zou mogen worden. De bewoners begonnen het pand vervolgens tot individuele eenheden te verbouwen, wat overigens gezamenlijk en met een strak bouwplan en bijpassende werkverplichting gebeurde. Juridisch werd het pand eigendom van een vereniging van certificaathouders, waarbij iedere bewoner die aan de verbou-

wing meegewerkt had een certificaat overhield dat recht gaf op de eigen ruimte. Inmiddels is het voor bewoners mogelijk om hun certificaat om te zetten in normaal eigendom en te verhandelen, wat dan ook prompt gebeurde: de eerste eenheid werd onlangs voor meer dan een miljoen aan een internetbedrijfverkocht. Volgens de bewoners is dit geheel in de stijl van het pand en de oorspronkelijke intenties: de kraak was bedoeld om de voorwaarde te scheppen om ons eigen leven in te richten, vandaag is het verkopen daar een middel voor.

over het algemeen iets minder te zijn, maar het is moeilijk hier met stelligheid uitspraken over te doen, aangezien dé voorbeelden van de casco panden (Tetterode en het WG) ook met de specifieke problemen van grote panden te kampen hebben.

Wat vermeden dient te worden zijn HAT-achtige toestanden, waarbij de betrokkenen een individueel contract met een derde partij (woningbouwvereniging) hebben. Dit komt de onderlinge binding binnen het pand niet ten goede.

13.8 Sociaal eigendom

Om excessen als met Edelweiss te voorkomen kunnen in het erfpachtcontract bovendien bepalingen opgenomen worden die de mogelijkheid tot splitsing of individuele (door)verkoop uitsluiten.

Interessanter is eigenlijk het pand als ‘sociaal eigendom’ te beschouwen. In deze optiek staat het pand de gemeenschap ten dienst. Bewoners en gebruikers hebben dan slechts de verantwoordelijkheid en het vruchtgebruik overgenomen, maar het pand mag niet ten voordele van de bewoners verkocht worden. Het moet bij verkoop eerst aan de gemeente worden aangeboden. Vanuit dezelfde optiek hoeft meeropbrengst uit huur niet tot een huurverlaging voor de bewoners te leiden, maar dient deze besteed te worden aan vergelijkbare of andere maatschappelijk relevante projecten.

Aanbevelingen

Aanbevelingen aan nieuwe en al langer bestaande vrijplaatsen

- Houd de ruimtes betaalbaar.
- Bedrijven op collectieve basis verdienen de voorkeur, dit geldt in mindere mate ook voor meerpersoonsbedrijfjes.
- Financiële prikkels zijn belangrijk om doorstroming te bevorderen en 'scheef-huren' te voorkomen. Inkomensgebonden huur is hier een mogelijkheid.
- Kleinschaligheid en pluriformiteit zijn belangrijke kenmerken van een vrijplaats. Hiertoe kan een maximum aantal te huren vierkante meters per persoon of bedrijf gesteld worden.
- Streef naar variëteit.
- De betrokkenheid bij het organisatorische deel van een vrijplaats is onder andere afhankelijk van de grootte. De 'optimale' grootte lijkt wat dit betreft tussen de 20 en 25 betrokkenen te liggen.
- In verband met het bovenstaande is het de moeite waard te bekijken in hoeverre het zinvol is grotere panden op te splitsen in clusters.
- Het is belangrijk zowel qua uitstraling als qua organisatie openheid te betrachten.
- Het is voor de betrokkenen in het pand belangrijk dat er mogelijkheden zijn elkaar op prettige, informele wijze te ontmoeten. Een café of restaurant in de vrijplaats biedt hiervoor ideale mogelijkheden.
- Gemeenschappelijke projecten in de vrijplaats hebben een belangrijke bindende werking. Te denken valt hierbij aan het onderhouden/verbouwen van het pand of eventueel het organiseren van festivals op open-dagen.
- Ook het gebouw waarin de vrijplaats zich bevindt moet gemeenschappelijkheid uitstralen en 'ontmoeting' bevorderen. Hiermee kan in de plattegrond rekening gehouden worden. Een gemeenschappelijke opgang is hier een voorbeeld van.

- Het is ontoelaatbaar dat een vrijplaats een commercieel karakter krijgt of anderszins tot nut van een enkeling gebruikt wordt. Ter voorkoming hiervan kan voor het beheer van de vrijplaats een 'vereniging-stichting constructie' opgezet worden, waarbij de bewoners in een vereniging de dagelijkse gang van zaken regelen en een door externe 'onafhankelijken' gevormde stichting voor een zekere mate van 'conceptbewaking' zorgt.

- Het is evenmin de bedoeling dat de vrijplaats uiteindelijk door een kleine groep betrokkenen te gelde gemaakt kan worden. Een vorm van 'sociaal' eigendom, waarbij het pand in geval van verkoop eerst aan de gemeente aangeboden dient te worden, is aanbevelenswaardig.

Aanbevelingen aan beleidsmakers en andere betrokken die invloed hebben op vrijplaatsen

- Voor een serieus vrijplaatsenbeleid is een krachtig politiek beleid nodig. Zonder de bereidheid om 'in te breken' op de vrije markt zal men niet in staat zijn om de huidige negatieve ontwikkelingen te keren.

- Het is belangrijk dat vrijplaatsen voldoende tijd gegund wordt om zonder al te grote druk tot ontwikkeling te komen. Afhankelijk van de omstandigheden valt te denken aan een periode van 1 tot 3 jaar.

- Streef naar een sobere inrichting van het gebouw, waarop door de betrokkenen verder geborduurd kan worden.

- Beperk de voor het pand van toepassing zijnde regelgeving tot de minimale veiligheidseisen.

- De gunstigste eigendomssituatie voor een vrijplaats is eigendom of erfpacht. Ook met de zogenaamde Casco-constructie zijn er positieve ervaringen. Vermijd individuele gebruikscontracten met een externe partij (woningbouwvereniging).

BIJLAGE 1

Overzicht werkplaatsen en publieke ruimtes onderzochte vrijplaatsen

Om een indicatie te geven welke functies zich in de vrijplaatsen bevinden, is hier onder een lijst van de aangetroffen functies uit de door ons onderzochte panden gepresenteerd. De lijst is geen uitputtende lijst van functies.

Directe hulpverlening

Mainline (zorg en hulpverlening verslaving), **Soup-Kitchen** (eten voor daklozen)

Maatschappelijke/ politieke actiegroepen

AMOK (antimilitaire actiegroep), **Amsterdams Steuncomité Vluchtelingen**, **Autonoom Centrum** (actiegroep), **Gered Gereedschap**, **Jansen en Janssen** (onderzoek naar politiemethoden), **Juridisch Advies Bureau**, **Kachtenbureau Politie optreden**, LAKA (antikernenergie actiegroep), **Mixt** (stichting interculturele projecten), **Pop Against Racism**, **Schone Kleren Kampagne** (verbetering van arbeidssituatie in de kleding en sportschoenenindustrie), **Solidariteitsgroep Politieke Gevangenen**, **Stichting Searchweb** (arbeidsverhoudingen en controle politieapparaat), **VIA** (vereniging internationale aktie), **De Vrije Ruimte** (actiegroep).

Belangen organisaties

De Bijstandsbond, **Fietsersbond**, **Free Tibet**, **INGIE** (Surinaams culturele ontmoetingsclub), **Islamitische Studenten Vereniging**, **Jan Speijkercentrum** (onderwijs voor drop-out leerlingen), **JAPPO** (vereniging van Senegalezen), **Koerdische ontmoetingsruimte**, **Marokkaanse Vrouwen Vereniging Nederland**, **NISBO** (Turkse ouderenclub), **Vereniging Ethiopiërs in Nederland**, **Werkelozen Belangen Vereniging Amsterdam**, **Wisdom**.

Mediawerkplaatsen (maatschappelijk)

De Concurrent (platenlabel), **De Vrije Va**l (uitgeverij), **Green Pepper**, (actieblad), **HTV d**e **IJsberg** (kunstblad), **Marra TV** (Marokkaans video bedrijf), **persgroep**, **Radio 100**, **Radio Papatoe**, **Radio Vrije Keijzer**, **Ravage** (aktieblad), **Sjaloon**, **Wildeboer en Cadans** (uitgeverij), **Vrije Keijzer TV**.

Diverse maatschappelijke werkplaatsen

Aida (vluchtelingen/ kunstenaars initiatief), **kraakspreekuur** (2 maal), **Noppes** (alternatief geldsysteem) **Publica** (voorlichting en tentoonstellingen voor ideële organisaties), **Publieke zaken** (websites voor ideële organisaties), **SMAK** (medisch advies),

Drukwerk (ambachtelijk)

Appelbloesempers, **Drukkerij de Brandweervrouw**, **Drukkerij Raddraaier**, **Drukkerij Primavera**, **drukwerkplaats**, **grafisch vormgever** (2 maal), **Insigno** (grafisch ontwerp studio),

Inbeelding (vormgeving), **Kaboem** (anarchistische drukkerij/uitgever), **reclamefotograaf**, **Typos** (vormgeving).

Houtwerkplaatsen — **Antiekrestauratie**, **decoratelier**, **decorwerkplaats** (2 maal), **houtwerkplaats**, **Vormvrij**, **Meubelrandus**, **meubelwerkplaats** (3 maal), **timmerwerkplaats** (2 maal).

Diverse ambachtelijke werkplaatsen — **Aannemersbedrijf**, **Brooky-Brooky** (kinderkleding), **collectieve werkplaats**, **Elektra en Demeter** (vrouwenbedrijf elektra en timmerwerkplaats), **fietsenwerkplaats** (2 maal), **glasobjecten**, **Katja Futon** (futon artikelen), **Het Ketelhuis** (metaalwerkplaats), **kunstsmid**, **La Cascade** (vertaalcollectief), **lasser**, **loodgieterbedrijf**, **maquettebouwer**, **metaalwerkplaats**, **Millort Producties** (atelier voor beschildering en decoratie), **ontwerpstudio** (2 maal), **Profilex** (lijstenmakerij), **Robin en Hoed** (ambachtelijk schoenmaker en kledingontwerpster), **scheepswerkplaats** (2 maal), **steenhouwer**, **steendrukker**, **uitvinder**, **Stichting Toets des Tijds** (pianorestauratie), **werkplaats voor auto's in filmproducties**, **zeefdrukkerij**.

Media werkplaats (ambachtelijk) — **Beeldspraak** (video), **Casafilm** (filmproductie) **CCD Productions** (videowerkplaats), **computernetwerk bedrijf**, **Desk-nl** (internet content provider), **Diamands & Friends** (filmproductie), **Dreamland** (geluidsstudio), **fotostudio** (4 maal), **geluidsstudio** (3 maal), **Het Y** (boekdrukatelier), **Little Archives of the World** (audiovisueel archief/nabewerking), **Stations** (vormgevers interactieve media), **Toonklusters** (muziekstudio).

Ateliers (traditioneel) — **beeldhouwers**, **beeldend kunstenaars**, **kunstschilders**.

Divers culturele werkplaatsen — **DJ's**, **documentaire maker**, **doka** (3 maal), **filmmakers** (4 maal), **fotograven** (8 maal), **Gamalanorkest**, **keramiek** (5 maal), **laserlichtontwerp**, **De Kelderworst** (oefenruimte), **Kindercircus Capriool**, **Lesbische optiek op doek**, **metaalsculpturen**, **Oefenruimten bandjes** (3 maal), **pottenbakkerij**, **Oye!Listen**! (muziekblad salsa, soul,), **Toneelgroep Steil**, **theaterwerkplaats**, **theaterproductie**, **Smoelwerk** (grimeur), **Stichting WG-kunst**, **straatcircus**, **V-J**.

Horeca — **Bakker Arent** (bakker), **bar** (2 maal), **Cantina** (restaurant), **Café de Kasbah**, **Chai-shop** (theehuis), **Fridge** (restaurant), **Ingang B** (restaurant), **Infocafé de Bollox**, **MKZ** (restaurant), **mobiele catering voor film**, **De Peper** (restaurant), **restaurant** (5 maal), **Terror Kitchen** (restaurant), **De Trut** (homo- lesbodisco), **Woeste Walmen** (restaurant).

Cinema's — **Cinema** (geheim) **Filmacademie** (60 zitplaatsen), **Kalenderpanden** (50 zitplaatsen).

Galerie — **Aschenbach & Hofland**, **Galerie Consortium**, **October**, **Veemvloer**.

Theater — **Dijktheater**, **Kindertheater Munganga**, **Ostadetheater**, **Theater De Cameleon**, **Theater Gasthuis**, **theaterruimte** (2 maal).

Detailhandel — **meubelgalerie**, **Trekkemaan** (tweedehands kleding), **Vrolijk** (homo - lesboboekhandel).

Kindercrèches	**De Tettertjes**, **kindercrèche** (2 maal), **Witte Kinderen Plan**.
Diverse publieke ruimtes (vaste invulling)	**Architectenbureau** (5 maal), **spirituele bibliotheek**, **Fenomeen** (Sauna), **knutselacademie**, **La Barbiera** (kapper) **Spirituele ruimte**, **tandarts**, **Tempelcomplex** (ruimte voor diverse religies).
Concertruimte	**2 Concertzalen** (groot 600 personen, klein 200 personen), **Kerk**, **OCCII** (200 personen).
Diverse publieke ruimtes (losse invulling)	**cursuszaal** (3 maal), **Kortsluiting** (vechtsport/ kroeg), **multifunctionele ruimtes** (5 maal), **open atelier**, **sportruimte** (2 maal), **Studio Toros** (bewegingsmeditatie), **studio voor dans en theater** (5 maal).

BIJLAGE 2 Vragenlijst

1. Oorsprong
-gekraakt (hoe lang?), -anders
2. Legalisatie
- niet / -wel: Cascoregeling, Huur, Erfpacht, Zelf aangekocht
3. Wat is het doel van het pand?
- hoe is dit volgens de geinterviewde uitgewerkt in de statuten ?
- welke weerslag heeft dit in het huishoudelijk regelement ?
- welke opzet heeft de organisatie: rechtspersoon: stichting, vereniging, geen, commissies, bestuur
4. Zelfbeheer
- algemene vergadering
- hoe is de betrokkenheid (verloop)
- hoe zijn de verhoudingen: formeel of informeel, trekt een klein aantal mensen de kar of is dit meer gelijk verdeeld
5.Zelfwerkzaamheid
- wat doen de bewoners zelf aan onderhoud
- wie doet het: individuele verplichting, uitbesteed werk, taakverdeling, Idee-baan
- hoe vrijblijvend is de 'werkverplichting', kan deze afgekocht worden

Samenstelling invulling
6. Samenstelling van het pand:
- bewoners; aantal, verdeling; man/vrouw/kind, woongroepen, inkomensverdeling (<2000, 2000-3000, >3000), huurniveau/ nivellering, selectie/toelating
- bedrijven: aantal, soort kantoor: politiek, maatschappelijk, kunst/cultuur, commercieel, ambachtelijk selectie/toelating
- ateliers, oefenruimtes: aantal, selectie/toelating
7. Publieke ruimte
- aantal:
- soort: sport (type), cultuur (type), horeca (type), galerie, kinderopvang, anders, nl ...
- frequentie gebruik van openbare ruimten: 'soort' bezoekers, buurt, leefstijl
- hoe toegankelijk zijn de publieke ruimtes voor organiserende mensen en -groepen (ook financieel)
- hoe worden de publieke ruimtes beheerd
8. Dynamiek
- in hoeverre zijn de bewoners ook de gebruikers van de bedrijven, ateliers en openbare ruimten
- in hoeverre is er sprake van wisselwerking tussen bewoners, bedrijven en openbare ruimten
- gemeenschappelijke ruimte voor gebruikers
- gemeenschappelijke voorzieningen
- verhoudingen verkeersruimten
- indien van toepassing: hoe belangrijk is de kraakfase geweest voor het ontstaan van de huidige invulling en organisatievorm
9. Wat is het bouwkundig karakter van het pand ?
- bouwkundig karakter (oorspronkelijke functie pand, grote ruimtes of juist kleine eenheden, donker/licht etc.)
- speelt dit een rol bij de uiteindelijke invulling en samenstelling van het pand

Algemene informatie
10. Welke veranderingen hebben plaatsgevonden in de toewijzing, doorstroming van het pand?
11. Hebben door de jaren heen structurele inkomensveranderingen plaatsgevonden onder de bewoners ?
12. En de bedrijven ?
13. Is de oorspronkelijke functie/doelstelling nog steeds behouden
14. Hoe is het proces naar legalisatie verlopen en hoe wordt dit beoordeeld: -kraakfase, -onderhandelingsfase (hulp van buiten af?), -legale fase
15. Haalbaarheidsonderzoek: -door wie en hoe?

Bijzonderheden
Hiernaast zijn er nog enkele specifieke vragen gesteld.

BIJLAGE 3

Lijst van panden

Lijst van woonwerkpanden en vrijplaatsen in Amsterdam 1975-2001
(N.B. Deze lijst is niet compleet)

Pand / Adres	inter-view	voor 1985	in/na 1985	weg	oppervlakte in m2 <500	500-1000	1000-2000	>2000
ADM (Hornweg)	x		x					x
Argentinië (Oost. Handelskade)	x	x				x		
Arsenaal – Pleinwerker (Waterlooplein)		x		x				x
Automo (NZ Voorburgwal)		x		x		x		
Automo (Nieuwe Nieuwstraat)		x		x	x			
Binnenpret (2e Schinkelstraat)	x	x						x
Blauwlakenblok (Warmoesstraat)		x						x
Bloemstraat 21-27		x						x
Boelgakov (Prinsengracht)			x	x				x
Bolscomplex (Rozengracht)		x		x				x
Bontekoeschool (Anjelierstraat)		x		x		x		
Bontekoeschool (Bilderdijkkade)		x		x				x
Borneokade		x		x		x		
Branderij (Rechtboomsloot)		x			x			
Brandweer (Prinsengracht)		x		x				x
Buhrman (Keizersgracht)			x	x				x
Buurtpand (Prinsengracht)		x		x				x
Cantina (Oost. Handelskade)		x						x
Cicsa (Weteringsschans 263)		x						x
Conradstraat			x	x				x
Douane gebouw (Oost. Handelskade)			x			x		

Pand / Adres	inter-view	voor 1985	in/na 1985	weg	oppervlakte in m^2 <500	500-1000	1000-2000	>2000
Douane loodsen (Westerdok)	x	x						x
Het Domijn-Weesp	x		x					x
Dubbele Worst (Dubbele Worststeeg)		x						x
Edelweiss (KNSM-laan)	x		x			x		
Egel (Egelantierstraat)		x		x		x		
Einde van de Wereld (Java-eiland)		x		x				x
ELF (Vlaardingenlaan)	x		x	x				x
Emma (Van Diemenstraat)		x		x				x
De Fabriek (van Ostadestraat 233)	x	x						x
Filmacademie (Overtoom)	x		x					x
Fort van Sjako (Jodenbreestraat)		x				x		
Frederik Hendrikschool	x	x						x
Grote Keizer		x						x
Grote Wetering		x		x				x
Van Hall (Van Hallstraat)			x	x				x
Herengracht 96		x		x		x		
Houtkopersburgwal 14-15		x		x			x	
HVO (Weesperzijde)	x	x					x	
Inktfabriek (Brouwersgracht)	x	x					x	
Kalenderpanden (Entrepotdok)	x		x	x				x
Karthuizerhofje		x		x			x	
Kleine Prins (Prinsengracht)		x		x				x
Kloof 17-19		x		x			x	
Kloof 57		x		x		x		
Kloof 86		x					x	
De Koevoet (Haarlemmerplein)		x			x			
De Kolk (Nieuwe Zijdskolk)			x	x				x
Konijnenberg (Raamgracht)		x						x
Koppelstock school (Koppelstrockstraat)		x					x	
Korte Prinsengracht		x					x	
Kostgewonnen (Kostverlorenkade)	x		x				x	

Pand / Adres	inter-view	voor 1985	in/na 1985	weg	oppervlakte in m^2 <500	500-1000	1000-2000	>2000
Krakestijn (Willibrordusstraat)		x		x			x	
Kraspanden (OZ Voorburgwal)		x						x
Kromboomsloot		x				x		
De Kroon (Brouwersgracht)		x		x			x	
La Louvre (Passeerderstraat)		x		x			x	
Van Lanschotpanden (JW Brouwerplein)		x		x			x	
Lange Adem (Ruysstraat)		x						x
Leeuwenberg (Zwanenburgwal)		x						x
Leger des Heils (Spuistraat)		x		x			x	
Levantkade 6		x					x	
Levantkade 8		x					x	
Levantkade 10		x					x	
Loodsen Levantkade		x					x	
Maupoleum			x	x			x	
Moreelscheschool		x		x			x	
Nieuwe Meer	x		x					x
Nieuwendijk			x			x		
NL centrum (Rozengracht)		x		x				x
NN	x							
Noordpool (Meerpad)			x				x	
NRC (NZ Voorburgwal)	x	x						x
OLVG (Anna Paviljoen)			x	x				x
Omval			x	x		x		
Ontbijtcafé (Hartenstraat)			x		x	x		
Van Ostadeschool 47	x		x				x	
Oude Braak 29		x		x		x		
Het Pakhuis (Prinsengracht)		x		x		x		
Pampus (Rozengracht)		x		x	x			
Perida (Nassauplein)		x				x		
Prins Hendrikkade 165		x				x		
Plantage Doklaan 8-12	x	x	x					x
Pogo academie (Ferdinand Bolstraat)				x	x			x

Pand / Adres	inter-view	voor 1985	in/na 1985	weg	oppervlakte in m^2 <500	500-1000	1000-2000	>2000
Roodmerk (Bethaniënstraat)		x			x			
Rozenstraat t/o COC		x		x			x	
Ruigoord	x	x						x
Runstraat 19-21		x		x		x		
Rijkshemelvaart (Haagseweg)	x		x					x
Schinkelschool		x					x	
Seepaert (Prinseneiland)	x	x					x	
SHB (Java eiland)		x					x	
Silo (Westerdoksdijk)			x	x				x
Singel 46	x	x						x
Singel 162		x				x		
Singel 268		x				x		
Singel 300/302		x						x
Singel 500		x		x		x		
Smederij (Lastageweg)		x				x		
Spuistraat 199		x				x		
Tetterode (Bilderdijkstraat)	x	x						x
Torensteeg		x		x	x			
Tovertoom (Overtoom)		x					x	
Uilenburcht (Uilenburgerstraat)		x		x				x
Utrechtsedwars		x				x		
Het Veem (Van Diemenstraat)	x	x						x
Ververstraat		x						x
Victoria bioskoop (Schinkelkade)		x		x				x
Vondelkerk		x				x		
Vrankrijk (Spuistraat)		x						x
Vredenburgh (OZ/NZ Achterburgwal)	x	x						x
Vrieshuis America (Oost. Handelskade)			x	x				x
Vuur en Vlammen (Prinsengracht)			x	x		x		

Pand / Adres	inter-view	voor 1985	in/na 1985	weg	oppervlakte in m^2 <500	500-1000	1000-2000	>2000
Wilhelmina Gasthuis	x		x					x
Wicca (Wittenstraat)		x		x			x	
Wielingen (t/o de RAI)		x		x				x
Wilhelmina (Oost. Handelskade)	x		x					x
Witte Mus (Wittenstraat)			x				x	
Wyers (NZ Voorburgwal)		x		x				x
Xinix (Reguliersdwars)		x		x	x			
Zaal 100 (Wittenstraat)	x	x					x	
Zeeburgerdijk			x	x		x		
De Zon (Zwanenburgwal)			x				x	
Zwarte Lelie (Prinsengracht)			x	x		x		
4711 Frans Halsstraat		x		x		x		

Opmerkingen

1. Pand/Adres: Er is voor gekozen om zoveel mogelijk de eigennaam van een pand of project te gebruiken. Bij ontbreken van een eigennaam is het adres gebruikt.
2. Panden waar alleen gewoond werd / wordt zijn niet in deze lijst opgenomen. Daardoor is de oorspronkelijke groslijst van meer dan 200 panden teruggebracht tot een lijst van 125 panden/projecten. Vooral in de kraaksituatie van de jaren ’80 was het onderscheid tussen wonen en niet-wonen niet scherp: in vrijwel elk pand waren wel knutselwerkplaatsen, velen waren werkloos en deden ‘iets’ in hun woonruimte. Daarnaast waren/zijn veel woonruimtes tevens atelier. Alleen wanneer de niet-woon-functie naar buiten gericht/buiten het pand bekend was is, is het pand opgenomen in de lijst.
3. “Weg” betekent dat het pand geen woonwerkpand of vrijplaats meer is. De oorzaak hiervan is vaak ontruiming, maar het kan ook een gevolg zijn van het feit dat er alleen nog maar gewoond wordt (vaak na een verbouw tot woonruimte/HAT-eenheden) of omdat de betreffende groep het opgegeven heeft.

Literatuurlijst

Buchel, P. Hogervorst, B. *Het Kerend Tij: De rol van de gebruiker bij de herontwikkeling van havenpanden in Noord-West Europa.* 1997. Amsterdam: Het Gilde van Werkgebouwen aan het IJ, in samenwerking met de Appelbloesempers.

BILWET (Stichting ter bevordering van de illegale wetenschap) *Bewegingsleer: kraken aan gene zijde van de media.* 1990. Amsterdam: Ravijn.

Diederichsen, D. Der lange Weg nach Mitte. In: *Alternatieve Sinema nr154 Berlijn. 2000.* Antwerpen: Centrum voor Beeldcultuur.

Dienst Ruimtelijke Ordening. *De Amsterdamse kantorenmarkt in 2000.* folder over de ontwikkelingen op de kantorenmarkt in Amsterdam. 2000. Amsterdam: Dienst Ruimtelijke Ordening

Duivenvoorden, E. *Een Voet tussen de Deur: geschiedenis van de kraakbeweging 1964-1999.* 2000. Amsterdam: Uitgeverij de Arbeiderspers.

Fichter, R. Turner, John F. C. *Freedom to Build: Dweller Control of the Housing Process 1972.* New York: The Macmillan Company.

Groenemeijer, L. *Strijden met Castells: Kraken in de Westelijke Binnenstad 1987.* Amsterdam: Doctoraalscriptie Geografisch Planalogisch Instituut, Vrij Universiteit Amsterdam

Noort, Van, W. *De Effecten van de Kraakbeweging op de Besluitvorming van gemeentelijke Overheden. 1984.* Leiden: Centrum voor Onderzoek van Maatschappelijke Tegenstellingen.

Sep, P. *Tetterodecomplex: Van kraakaffaire tot volkshuisvestingsmodel. 1992.* Amsterdam: Uitgeverij De Balie.

Vlug, P. *Bewonerszelfbestuur. Een verkennende studie naar zelfbestuur. 1982.* Amsterdam: Essay ten behoeve van werkcollege sociologie.